

Häpeä systemaattisteologisena käsitteenä

Haaste vai mahdollisuus?

JOONAS RIIKONEN

Keväällä 2021 valmistuneessa systemaattisen teologian alan väitöskirjassani analysoin häpeään liittyviä teologisia ajattelumalleja. Lähdeaineistonani käytin 1980-luvun jälkeistä häpeää käsittelevää teologista tutkimusta ja kirjallisuutta. Vaikka häpeää onkin teologisessa tutkimuksessa tarkasteltu enimmäkseen terapeuttisena ja sielunhoidollisena kysymyksenä, ovat yhä useammat teologit käsitelleet sitä myös systemaattisteologisesti. Systemaattisteologisella näkökulmalla viittaa yleisesti sellaiseen teologiseen työskentelyyn, jossa häpeän reflektointi tapahtuu suhteessa kristillisen opin tulkintaan ja sisältää myös kirkollisen, konstruktiivisen teologisen ajattelun. Toisin sanoen keskiössä on kysymys esimerkiksi siitä, mitä teologisia merkityksiä häpeää koskevalla tietämyksellä on suhteessa teologisiin käsityksiin ihmisestä ja Jumalasta. Tutkimusaineistoni perusteella on selvää, että häpeä on haastava tutkimuskohde. Nähdäkseni haasteena on erityisesti se, että syllisyyden käsite ja siihen nivoutuneet ajattelutavat ovat hallinneet systemaattisteologisia konstruktioita etenkin kristinuskon läntisessä traditiossa ja jättäneet siten häpeää koskevalle analysoinnille vähemmän tilaa.

Monet teologit ovatkin esittäneet, että läntinen teologia on rakentunut syllisyyden käsitteen ja syllisyyttä korostavien oppikäsitysten varaan sivuuttaen samalla häpeän systemaattisen tutkimuksen. Esimerkiksi Stephen Pattisonin mukaan läntisen kristinuskon keskeiset teologit ja teologiset dokumentit ovat käsitteellistäneet ja tulkinneet ihmisolemuksen ja jumalasuhteen rikkinäisyyttä ensisijaisesti syllisyyden, synnin ja anteeksiannon kategorioiden kautta.¹ Pattison pyrkii ennen muuta nostamaan yleisempään tietoisuuteen sen, miten syllisyys on temaattisesti ja käsitteellisesti ollut teologiassa selvästi häpeää merkittävämpi kategoria.

Pattisonin lisäksi tähän samaan johtopäätökseen ovat tulleet myös monet muut (käytännöllisen) teologian edustajat, joista keskeisimpiä ovat Daniel Capps, Robert H. Albers sekä John A.

1 Pattisonin lisäksi esimerkiksi Robin Stockitt (2012, 43) nostaa monien muiden tavoin esille, kuinka läntinen teologinen traditio on jäsentynyt ”syllisyyden” kautta, koska synty on tulkittu ensisijaisesti jumalallisen käskyn rikkomisena.

Forrester. Esimerkiksi Robert H. Albers kiinnittää Pattisonin tavoin huomiota läntisen kristillisen tradition syllisyyskeskeisyyteen. Syllisyyden korostamisen myötä tärkeiksi hengellisen elämän piirteiksi ovat tulleet erityisesti synnintunnustus, anteeksianto ja synninpäästö. Häpeä ei puolestaan ole saanut samanlaista huomiota, vaikka se onkin Albersin mielestä usein inhimillisessä elämässä syllisyyttä perustavanlaatuisempi ilmiö. Albersin mukaan teologiassa tulisikin nykyään kehittää uusia tapoja kohdata ja auttaa niitä ihmisiä, joiden identiteetti rakentuu häpeälle. Häpeään perustuva identiteetti (shame-based identity) rakentuu itseymmärrykselle, jossa yksilö kokee itsellään (self) olevan vain vähän tai ei ollenkaan arvoa. Tällöin yksilö kokee itsensä pohjimmiltaan kelpaamattomaksi ja arvottomaksi.² Siten häpeästä muodostuu yksilön koko minuutta (self) ja itsetuntoa määrittävä tekijä.

Donald Cappsin mukaan kristillinen teologia on nykyajassamme kohdannut samanlaisen ongelman kuin mitä psykoanalyttinen teoria kohtasi 1950–1960-luvuilla. Aikansa ajankohtaisiin ongelmiin aiemmin vastannut ja sinänsä asianmukainen psykoanalyttinen teoria alkoi vähitellen erkaantua ihmisten elämäntodellisuudesta ja jätti huomiotta monien ihmisten arkielämän kamppailut. Capps väittää, että kristillinen teologia on oivallisesti kehittänyt syllisyyden teologiaa ja tarjonnut erilaisia keinoja syllisyyden ymmärtämiseksi ja ratkaisemiseksi. Samanaikaisesti kuitenkin suurin osa ihmisistä ennemminkin kamppailee häpeän heikentävien, turmelevien ja epäinhimillistävien vaikutusten kanssa. Tähän mennessä kristillinen kirkko on Cappsin mielestä käsitellyt häpeää koskevia kysymyksiä pinnallisesti. Kirkko on esimerkiksi moralisoivasti tuominut häpeä-identiteetin kanssa kamppailevan henkilön narsistiseksi persoonallisuudeksi, ilman syvällistä ymmärrystä häpeäidentiteetin luonteesta.³

John A. Forrester puolestaan pohtii häpeän merkitystä teologianhistoriallisessa kontekstissa. Hänen mukaansa individualistinen ja yksipuolisesti syllisyyttä painottava lähestymistapa on leimannut läntistä kristillisyyttä. Keskustelu syllisyydestä on kuitenkin vain osa kristillisen

evankeliumin kokonaisuutta. Forresterin arvion mukaan olemme menossa parempaan suuntaan, sillä kristillisessä nykyaikajattelussa on herätty ymmärtämään evankeliumin relationaalinen, sekä syllisyyttä että häpeää ymmärtävä luonne. Se on puolestaan avannut ovia kristillisen evankeliumin aiempaa täydempien ilmaisutapojen löytämiseen ja näkyy myös seurakunnan yhteisöllisessä elämässä.⁴

Suomessa käytännöllisen teologian emeritusprofessori Paavo Kettunen on Forresterin tavoin tuonut esille, miten syllisyys on läpi vuosisatojen ollut osa kristillistä traditiota ja uskonnollisten yhteisöjen julistusta, opetusta ja auttamistapoja. Samasta syystä rippi ja anteeksiantamus ovat olleet keskeisessä asemassa kirkkojen käytännöissä. Kettunen huomauttaa, miten esimerkiksi luterilaisen jumalanpalveluksen alkupuoli kietoutuu synnintunnustukseen ja synninpäästöön. Jumalanpalvelukseen tulijan odotetaan siis kokevan olevansa syntinen ja tuntevan syllisyyttä. Kettusen mielestä on perusteltua kysyä, ovatko ihmisen syntyisyys ja syllisyys samaistettavissa toisiinsa. Syntisyyden liittäminen liian suoraan viivaisesti henkilökohtaiseen syllisyyteen voi hämärtää sekä syllisyyden että syntisyyden tunnistamista ja niiden teologisen ja psykologisen luonteen ymmärtämistä.⁵

Kettusen näkemyksen mukaan läntisessä traditiossa ihmisen syntyisyyttä on korostettu liikaa siten, että ajatus ihmisestä Jumalan luomana ja lunastamana oliona on hämärtynyt. Hänen mukaansa olisi tärkeää pohtia, mitä kristillisen ihmiskäsityksen peruspilarit (luotu, langennut, lunastettu) merkitsevät häpeää eli riittämättömyyttä ja kelpaamattomuutta kokevan ihmisen näkökulmasta. Tätä seikkaa on syytä uudelleenarvioida siten, että näkemyksissä otetaan huomioon sekä teologinen perinne että nykyihmisen kokemusmaailma. Uudelleenarviointi ei tarkoita esimerkiksi sovituksen ja lunastuksen kategorioi-

2 Albers 1995, 3.

3 Capps 1993, 35.

4 Forrester 2010, 232.

5 Kettunen 2014, 13.

den hylkäämistä vaan niiden uudelleentulkintaa siten, että häpeästä kärsivän ihmisen perspektiivi otetaan huomioon.⁶

Tällä perusteella myös Kettusen mielestä tarvitaan häpeän teologiaa. Häpeän teologian kannalta on tärkeää ymmärtää, ettei häpeä ole vain psykologinen, sosiaalinen, kulttuurinen tai teologinen kysymys. Häpeä on samanaikaisesti ja sisäkkäisesti näitä kaikkia ja paljon muuta. Kettusen mukaan häpeäteologinen pohdinta ei voi ohittaa mitään näistä tulkintahorisonteista, sillä uskonnollisuus ja teologia elävät aina tietyssä historiallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa.⁷

Kettunen on huomionut, että jopa käsitteenä sanapari ”hengellinen häpeä” on ollut viime vuosiin asti suomen kielessä käyttämätön. Se ei esiinny edes yleisessä suomalaisessa asiastastossa. Hengellisessä elämässä kristityn on tulkittu kokevan syvää syyllisyyttä, synnintuntoa ja katumusta, mutta ajatus hengellisestä häpeästä suhteessa Jumalaan on ollut vieras tai ainakaan yksilön kokemusmaailmaa ei ole eksplisiittisesti käsitteellistetty häpeän näkökulmasta.⁸ Vaikka kelpaamattomuus Jumalan edessä oli tuttu tunne jo Lutherille, Kettusen huomiolla on ymmärtääkseni kyse ennemminkin siitä, että yksilön hengellinen häpeäkokemus on tulkittu lähinnä syyllisyydeksi. Toisin sanoen Jumalan edessä koetun häpeän on ajateltu aina ilmentävän sellaista kelpaamattomuutta ja riittämättömyyttä, jotka ovat todellisia inhimillisiä asiantiloja ilman Kristuksen sovitusyötä. Siten kaikenlaiset kelpaamattomuuden kokemukset ovat ilmentäneet ihmisen synnistä ja syyllisyydestä aiheutuvaa eroa Jumalasta.

Edellä esitetyt kriittiset huomiot häpeän sivuuttamisesta eivät tarkoita, että häpeä kokemuksena tai edes käsitteenä olisi täysin refleктоimatonta aihepiiri kristikunnan läntisessä traditiossa. Edellä mainittujen teologien argumentaation kärki kohdistuu nähdäkseni siihen, että syyllisyyden kategoria ja siihen kytkeytyvät ajattelutavat ovat saaneet kohtuuttoman suuren relevanssin verrattuna häpeän käsitteeseen ja kokemuksiin.

Kritiikin ydin on häpeän käsitteen eksplisiittisen teologisen tarkastelun puute. Toisin sanoen

keskeisiä teologisia käsitteitä ja opinkohtia ei ole refleктоitu tai problematisoitu suhteessa häpeän käsitteeseen tai perustavaan häpeän kokemukseen. Häpeän käsite ei siis ole saanut systemaattisteologisia, opillisiin lausumiin sisältyviä merkityksiä, minkä vuoksi se on jäänyt kovin irralliseksi ja epämääräiseksi ei-teologiseksi kategoriaksi.

HÄPEÄ PSYKOLOGISENA, KULTTUURISENA JA YHTEISKUNNALLISENA ILMIÖNÄ

Vaikka 1980-luvun jälkeen monet teologit ovatkin nostaneet häpeän huomattavaksi teologiseksi ja sielunhoidolliseksi kysymykseksi, sen eksplisiittinen tarkastelu on alkanut sekulaarien tieteenalojen piirissä. Psykologinen häpeän tutkimus edistyi 1970-luvulla erityisesti psykoanalyttikko Helen B. Lewisin (1913–1987) työn ansiosta. Lewis teki jaottelun syyllisyyden ja häpeän välille: syyllisyys koskee jotakin ihmisen tekemää psykistä tai konkreettista tekoa, mutta häpeä koskee kokemuksellista itseä (self) kokonaisuudessaan.⁹ Sosiologi Silvan Tomkins (1911–1991) puolestaan erotti tutkimuksessaan toisistaan häpeä-affektin ja häpeä-emootion. Affektina häpeä on synnynäinen fysiologis-biologinen tunnereaktio, jota voidaan pitää yhtä perustavana kuin iloa, pelkoa ja vihaa. Emotiona häpeä muodostuu elämän kokemusten ja oppimisen seurauksena, ja toistuessaan liian usein tai voimakkaasti häpeä-emootiosta voi muodostua pysyvä häpeäkokemus eli niin sanottu häpeäidentiteetti.¹⁰ Häpeästä voi siis muodostua ihmissuhteiden kautta sisäistetty käsitys itsestä (self) vajaan ja jatkuvasti riittämättömänä ihmisenä.¹¹

Suomessa Pentti Ikonen ja Eero Rechardt ovat tutkineet häpeää psykoanalyttisesta näkökulmasta. He korostavat häpeän alkuperän olevan vauvan torjutuksi tulemisen kokemuksessa. Hä-

6 Kettunen 2014, 14–15.

7 Kettunen 2014, 33.

8 Kettunen 2005, 142.

9 Ks. tarkemmin Lewis 1971.

10 Tomkins 1987, 133–134.

11 Näin esim Patton 1985, 51–52.

peä siis syntyy, kun ihminen epäonnistuu hyväksyvän vastavuoroisuuden kontaktin luomisessa toiseen vastavuoroiseen objektiin.¹² Terveessä muodossaan häpeä on kuitenkin tärkeä tunne, joka suojelee yksilön ja yhteisön rajoja, identiteettiä ja integriteettiä.¹³ Epäterveissä muodoissaan häpeä on puolestaan nähty useiden psyykkisten häiriöiden ja patologisten ilmiöiden aiheuttajana. Häpeän käsittelyyn ja syntyyn liittyvät ongelmat on yhdistetty esimerkiksi masennukseen, skitsofreniaan, alkoholismiin, syömishäiriöihin, moniin neurooseihin, riippuvuuksiin, itsemurha-alttiuteen ja väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Lisäksi häpeäidentiteettiä on pidetty yhtenä nykyisen epäterveen narsismin ja sen mukaisen kulttuurin alkujuurena. Siten häpeä kytkeytyy vahvasti itsetunnon ongelmiin ja kyvyttömyyteen kokea tervettä omanarvontuntoa ja kunnioitusta toisia kohtaan.¹⁴

Psyykkisten näkökulmien ohella häpeän tarkastelussa on oleellista ottaa huomioon myös sen ruumiillinen ulottuvuus. Esimerkiksi yksilön tietoisuus omasta voimattomuudestaan, rajallisuudestaan ja kuolevaisuudestaan ovat syvästi ruumiillisia ja häpeään liittyviä kokemuksia. Tässä kontekstissa häpeän kokemus syntyy erillisyyden ja yhteyden pyrkimyksen välillä, ja se viestii ruumiillisten tarpeiden välisistä jännitteistä, haluista ja ihmisen rajallisesta luonnosta. Häpeän, ruumiillisuuden ja rajallisuuden välisten yhteyksien vuoksi häpeällä on myös ontologinen ulottuvuutensa: häpeä kietoutuu ihmisenä olemisen alkuehtoihin, mutta se voi saada myös patologisia, koko ihmispersoonaa rikkovia ilmenismuotoja, kuten edellä on käynyt ilmi.¹⁵

Teologisten ja psykologisten häpeäteorioiden ymmärtämisen kannalta on oleellista huomioida niiden vahva kytkeytyminen psykodynaamiseen ihmiskäsitykseen ja relationaaliseen todellisuuskäsitykseen. Tämä on eräs väitöskirjatutkimukseni keskeisin havainto. Tutkimuksessa viitataan toisinaan niin kutsuttuun ”relationaaliseen käänteeseen”, joka on tapahtunut modernissa filosofiassa ja länsimaisessa ajattelussa 1900-luvulta lähtien. Tämä tarkoittaa sitä, ettei ihmistä eikä muitakaan kohteita voida tarkastella täysin muista irrallisina ja erillisinä substansseina. Sen

sijaan kohteita voidaan tarkastella vain suhteissa ja suhteiden kautta eli relationaalisuus on alettu ymmärtää osaksi substanssien perimmäistä olemusta. Teologis-filosofisesti modernin relationaalisen ajattelun juuret ovat muun muassa personalismissa ja Martin Buberin (1878–1965) filosofiassa, jonka mukaan Jumalan kohtaamisen lisäksi kaikki todellinen kohtaaminen tapahtuu aina ”Minän” ja ”Sinän” välillä. Toisin sanoen yksilöllinen Minä rakentuu ja kehittyy aina suhteessa Sinään, eikä Minä voi persoonallisesti ajatellen olla olemassa ilman vastavuoroista Sinää.¹⁶

Moderni 1900-luvun ”relationaalisen käänteeseen” mukainen ajattelutapa on luonut pohjaa myös ihmisen relationaalisuutta korostaville psykoanalyttisille teorioille. Tällaisia teorioita ovat etenkin self-psykologiset ja objektsuhdeteoreettiset mallit. Ne ovat vahvistaneet käsitystä, ettei ihmispersoonaa voi ymmärtää jakamattomana, muista persoonista irrallisena oliona. Sen sijaan yksilöllinen minuus (self) rakentuu ja toimii jatkuvasti suhteessa mielen sisäisiin ja ulkoihin objekteihin, jotka ovat samalla osa tietoista ja tiedostamatonta minuutta (self). Tällainen moderni häpeäteorioidenkin taustalla vaikuttava relationaalinen ajattelutapa herättää yleisestikin pohtimaan systemaattisteologisen työskentelyn edellytyksiä. Ennen kaikkea se haastaa tiedostamaan teologisen ajattelun suhdetta omiin yksilöllisiin ja yhteisöllisiin lähtökohtiimme ja kokemuksiimme.

HÄPEÄN HAASTE SYSTEMAATTISTEOLOGISELLE AJATTELULLE

Psykodynaamisesti ja relationaalisesti ymmärretyn häpeän liittäminen osaksi teologisia ajattelumalleja ja kristillistä opintulkintaa sisältää useita haasteita, joista keskeisimpiä kuvaan seuraavaksi

12 Ikonen & Rechartd 1995, 130–133.

13 Ks. esim. Kettunen 2011, 103–106.

14 Ks. mm. Pattison 2000, 121–123; Lewis 1987; Bradshaw 1988, 16; Kettunen 2011, 73–82, 395–398.

15 McNish 2004, 20, 36, 152–154; Pattison 2000, 181.

16 Relationaalisesta käänteestä on argumentoinut mm. Shults 2003; Jones 1996.

lyhyesti. Jo lähtökohtaisesti keskeinen haaste koskee sitä, ettei kristinuskon opillisen ajattelun perustana ole perinteisesti ollut psykodynaaminen eikä myöskään moderni relationaalinen ihmis-käsitys. Esimerkiksi tiedostamattoman sielun-elämän ja sisäisten objektisuhteiden huomioon ottaminen teologisen työskentelyn edellytyksinä vaikuttaa monella tapaa tulkintaamme ihmisestä, synnistä ja jumalasuhteesta. Psykodynaaminen ja moderni relationaalinen lähtökohta tarkoittaa itsetiedostavaa lähestymistapaa ainakin kristillisen jumalakäsityksen reflektoinnissa: jumalakäsityksemme vaikuttaa ihmiskäsityksemme ja ylipäättään käsityksemme itsestämme. Toisaalta myös käsitys itsestämme vaikuttaa teologisiin jumalakäsityksiimme.

Toinen keskeinen haaste koskee sitä, miten erityisesti syntiopin tulkinnessa häpeän käsite suhteutuu syyllisyyden käsitteeseen. Häpeän ja syyllisyyden välinen problematiikka kulminoituu pitkälti siihen, missä määrin synti ymmärretään henkilökohtaisena rikkomuksena ja tottelemattomuutena ja missä määrin kyse on yhteisöllisestä vieraantumisesta ja häpeäidentiteetistä. Jos esimerkiksi ajatellaan, että kaikki epätäydellisyys suhteessa Jumalan täydellisyteen on syntiä tai synnin seurausta, on häpeäkokemuksia vaikea tunnistaa ja eritellä. Ongelman ytimessä on se, että luodun ihmisolemuksen rajallisuus, kesken-eräisyys ja herkkyys tulkitaan helposti synneiksi, jotka erottavat ihmisen Jumalasta, eikä niitä siksi tule hyväksyä osaksi itseä. Siten myöskään jumalakäsitykseen ei sovi ”kristuksenkaltainen” inhimillisuus ja haavoittuvuus ja häpeäkokemukset ikään kuin kätkeytyvät idealisoidun ja ”täydellisen” jumalakäsityksen taakse.

Mikäli häpeän erityislaatua ei tunnusteta, sen erilaiset ilmenemismuodot voivat sekoitua osaksi muita inhimillisiä perustunteita ja tulkintojamme syyllisyydestä ja synnistä. Kuitenkin psykodynaamisesti ja relationaalisesti ymmärrettynä häpeä merkitsee lähtökohtaisesti luotuun ihmisolemuksen kuuluvaa herkkyyttä ja haavoittuvuutta. Häpeän kokemuksen juuret liittyvät konstitutiivisesti yksilön sisäistettyihin objektisuhteisiin sekä ulkoihin ihmissuhteisiin. Lisäksi häpeä nivoutuu varsin perustavalla tavalla

yksilön itsetuntoon ja itseisarvoon. Niinpä häpeän tarkastelu suhteessa teologisiin käsityksiin syyllisyydestä ja synnistä on tärkeää.

Perinteisesti eräänä synnin seurauksena on pidetty ihmisen itsekkyyttä ja ylpeyttä. Psykoanalyttiset ja psykologiset häpeäteoriat haastavat kuitenkin tarkastelemaan itsekkyyttä ja ylpeyttä häpeän näkökulmasta. Tällöin ylpeys (lat. *superbia*) ei ole niinkään ihmisen toiminnan perimmäinen alkujuuri vaan ylpeä persoonallisuuden piirre on muodostunut häpeäidentiteetin suojaueksi. Näin ollen itsekkyyks ja ylpeys eivät ole osa ihmisen perimmäistä olemusta vaan suoja-keinoja selviytyä kipeästä häpeäidentiteetistä. Vaikka ihminen on vastuussa myös ylpeydestä ja itsekkäistä teoistaan, ne voidaan nähdä myös suojana häpeälle, jonka on usein aiheuttanut jonkun toisen synti eli rakkauttomuus häntä kohtaan. Häpeän ja ylpeyden välisen dynamiikan kautta on mahdollista tulkita ihmisen itsekkyyttä, pahuutta ja syntisyyttä tavalla, joka asianmukaisesti ottaa huomioon ihmisen psykofyysisenä kokonaisuutena.

Häpeää koskevat teologiset kysymykset haastavat pohtimaan raamatuntulkinnan ja kristillisen ajattelun tradition rajoja ja mahdollisuuksia tulkita kristinuskon perusnarratiivia uudelleen. Eritoten Genesiksen alkukertomusta ja Jeesuksen ristinkuolemaa on tulkittu pitkälti juuri synnin, syyllisyyden ja anteeksiannon viitekehyksessä. Kristillinen autoritaarisuutta, kuuliaisuutta ja täydellisyyttä korostava perinteinen jumalakäsitys saattaa myös osaltaan ylläpitää häpeäidentiteettiä ja estää siten ihmistä uskosta omalle kohdalleen Jumalan armoa ja ehdotonta hyväksyntää. Lisäksi modernin relationaalisen ajattelun pohjalta on jo lähtökohtaisesti mahdotonta tarkastella teologisia jumalakäsityksiä irrallaan ihmisestä, sillä jumalakäsitys on jo konstitutiivisesti osa yksilön minuutta ja käsitystä itsestään.

Kysymys häpeästä haastaa myös teologisen ja hengellisen kielen. Erityisen vaikea kysymys koskee teologisen tai hengellisen kielen kykyä sisällyttää itseensä häpeän kategoriaan liittyviä käsitteitä säilyttäen silti oman erityisluonteensa. Ongelmana ovat nimenomaan psykologiset käsitteet, joiden käyttämistä häpeän ja teologisten

teemojen yhdistäminen edellyttää. Perinteisesti systemaattisteologisessa työskentelyssä on hyödynnetty filosofisia käsitteitä ja lähestymistapoja, kun taas psykologiaa ja psykologisten käsitteiden hyödyntämistä opillisissa muotoiluissa kuten myös hengellisessä julistuksessa ja opetuksessa on vältetty. Psykologisen kielen on koettu uhkaavan juuri teologisen kielen erityislaatuista oikeaoppisuutta. Tästä huolimatta häpeän käsitteen integrointi osaksi systemaattisteologista ajattelua ja kieltä on mahdollista ja tarpeellistakin.

HÄPEÄN TEOLOGIA JA SEN MAHDOLLISUUDET

Psykodynaamisesti ja relationaalisesti ymmärretty häpeän käsite haastaa teologisen työskentelyn erityisesti fundamentaaliteologisella tasolla. Erityisen tärkeää on pohtia teologisen ajattelun ja opin mahdollisuuksia suhteessa häpeän käsitteeseen. Mikä on häpeää koskevan tietämyksen ja problematisoinnin relevanssi systemaattisen teologian ja kirkon opillisten näkemysten kannalta? Millaisille teologisille ja filosofisille lähtökohdille häpeää koskevat teologiset konstruktiot voisivat pohjautua?

Tarkoitukseni on kartoittaa niitä mahdollisia perusteita, joiden varaan *häpeän teologiaa* voisi rakentaa. Keskeisimpien psykologisten teorioiden näkökulmasta häpeä nivoutuu erityisesti ihmisen psykodynaamikkaan, tiedostamattoman toimintaan, relationaalisuuteen, persoonallisiin suhteisiin, nähdyn tulemiseen ja ihmisenä olemisen rajallisuuteen. Näiden suhteen häpeän teologia voi tarjota mahdollisuuksia kytkeä teologinen ymmärrys orgaanisesti ja dynaamisesti ihmisen psyykkiseen, ruumiilliseen, henkiseen ja sosiaaliseen todellisuuteen. Häpeällä on myös useita yhtymäkohtia laajoihin teologisiin oppikokonaisuuksiin: kolminaisuusoppiin, kristologiaan, syntioppiin, *imago Dei* -oppiin sekä jumalakäsitykseen.

Genesiksen alkukertomus ja Jeesuksen ristinkuolema sisältävät useita häpeään liittyviä elementtejä ja ulottuvuuksia. Ihmisen syntyisyys aiheuttaa häpeää, jonka Jumala kohtaa Kristuksessa. Näin Kristus edustaa Jumalan pyrkimystä

kohtata ja ottaa vastaan myös ihmisen häpeä ja osoittaa siten ihmisen ehdoton arvokkuus Jumalan luomana persoonallisena olentona. Näin *imago Dei* -oppi eli käsitys ihmisestä Jumalan kuvana kytkeytyy ensi sijassa ihmisen itseisarvoon, joka pohjimmiltaan heijastaa Jumalan olemassaoloon perustuvaa arvokkuutta. Vastaavasti häpeän teologinen tulkinta Jumalan Pojan inkarnaatiosta ilmentää, miten inhimillinen ei ole erotettavissa jumalallisesta, vaan ne molemmat ovat samanaikaisia todellisuuksia ihmisessä (Kristuksessa), kuitenkin sekoittamatta, erottamatta tai muuttamatta niitä. Näin häpeän teologia voi rakentua omista lähtökohdistaan huolimatta klassisen kristologisen – kuten myös trinitaarisen – dogmin perustalle. Häpeän teologia ankkuroituu siten kahteen perustavimpaan kristillisen kirkon dogmiin, vaikka se edustaakin teologisten käsitysten ja kielen huomattavaa uudelleentulkintaa.

Trinitaarisen Jumalan kuvana ihminen voidaan nähdä olemukseltaan relationaalisena persoonana. Tämä on tärkeä lähtökohta häpeän ymmärtämiseksi. Moderni relationaalinen ihmiskäsitys antaa tilaa myös psykodynaamiselle näkemykselle ja ihmissuhteiden merkityksellisyydelle. Triniteettioppi tarjoaa niin ikään perustan vuorovaikutukselliselle ja yhteisölliselle jumalakäsitykselle: Jumala ei ole vain jokin ulkoinen, opin kautta hallittavissa oleva autoritaarinen objekti, vaan persoonallisten, vastavuoroisten suhteiden kautta jäsenyvä yhteisöllinen todellisuus. Tämä antaa vahvan perustuksen ymmärtää ihmisen suhde Jumalaan aiempaa dialogisempaan, persoonallisena vuorovaikutussuhteena, jossa (minä)kokemus muodostaa merkittävän ulottuvuuden. Häpeän dynamiikalla on suuri vaikutus minäkokemukseen, joka puolestaan vaikuttaa käsityksiimme sekä kokemuksiimme Jumalasta. Teologisen tarkastelun kohteena tulisikin olla myös inhimilliseen luontoon kuuluva rajallisuus, keskeneräisyys sekä haavoittuvuus, jotka nivoutuvat osaksi yksilöllisen minuuden psykofyysistä ja relationaalista olemusta, häpeäkokemusta sekä itsetuntoa.

Merkitseekö häpeäteologinen orientoituminen sitten syllisyyskeskeisistä ajattelutavoista luopumista vai onko häpeäteologia lähinnä täy-

dentävä näkökulma läntisen teologian traditioon? Näkemykseni mukaan kysymys häpeästä porautuu niin syvälle ajattelurakenteidemme ja todellisuuskäsityksemme perusteisiin, ettei se voi olla vaikuttamatta kokonaisvaltaisesti tapoihimme hahmottaa teologiaa. Toisaalta häpeän kokonaisvaltainen huomioiminen ei tarkoita yksioikoista uutta suhtautumista kristillisiin symboleihin, käsitteisiin ja oppeihin. Jokin opillinen korostus voi aiheuttaa yhdessä ihmisessä epäterveen häpeäkokemuksen, mutta toisessa se voi tuottaa vapautuksen häpeäidentiteetistä. Tämä ei turhenna sitä, miten kristillisessä traditiossa ymmärrämme ihmistä, Jumalan olemusta ja niiden välistä suhdetta. Häpeän monisäikeisten ja yksilöllisten piirteiden sekä relationaalisen luonteen vuoksi on pikemminkin erityisen tärkeää reflektoida sitä suhteessa teologisiin ajattelutapoihin ja niiden vaikutuksiin yksilö- ja yhteisötasolla.

Häpeätutkimusten perusteella on selvää, että häpeä liittyy kysymyksiin identiteetistä eli suhteistamme itseen, toisiin, Jumalaan ja yhteisöön. Kysymys on ihmisen olemuksesta (ihmiskäsitys), arvokkuudesta ja sen kokemisesta (terve itsetunto). Häpeässä on kyse myös ihmisen rajallisuuden sekä syvimpien tarpeiden (rakkaus, hyväksytyksi tuleminen, empaattinen vastavuoroisuus) tunnustamisesta sekä moraalisen vastuun kantamisesta ja sen esteistä. Siten häpeällä on huomattavaa systemaattisteologista relevanssia; keskeisten teologisten aihepiirien tavoin myös häpeään liittyvät elementit koskettavat ihmisen koko olemassaoloa, tarkoitusta ja suhdetta todellisuuteen.

Kysymykset itsetunnosta, moraalisesta vastuullisuudesta, identiteetistä, haavoittuvuudesta ja inhimillisistä tarpeista ovat toistaiseksi jääneet teologisessa keskustelussa liian vähälle huomiolle. Nämä aiheet ovat kuitenkin teologisesti relevantteja. Tällöin kysytään, millaisten käsitysten varaan ihmisen itsetunnon ja identiteetin tulisi rakentua kristillisesti ajatellen ja miten niihin liittyviä ongelmia tulisi teologisesti ymmärtää.

Väitänkin, että moderni relationaalinen todellisuuskäsitys yhdistettynä psykodynaamiseen ihmiskäsitykseen voivat yhdessä tuoda teologiseen työskentelyyn uudenlaisen tietois-

reflektoinnin tason: teologinen opinmuodostus ja -tulkinta ei tapahdu elämänhistoriastamme, tiedostamattomasta mielenkerroksestamme tai kokemuksistamme irrallaan. Konkreettisesti tämä tarkoittaa aiempaa tietoisempaa pyrkimystä ymmärtää teologisen ajattelumme lähtökoh- tia, intentioita sekä käytännön vaikutuksia ja seurauksia ihmisten arjessa. Keskiöön nousee silloin inhimillisen kokemuksen monipuolinen tarkastelu ja pyrkimys ymmärtää sen merkityksiä systemaattisteologisen ajattelumuodostuksen kannalta.

Tämän keskustelupuheenvuoroni tarkoituksena on lisätä ymmärrystä häpeän teologisesta relevanssista ja herättää pohdintaa kristillisen opintulkinnan suhteesta postmodernin nykyajan tietämykseen häpeästä. Missä menevät läntisen kristillisen traditiomme rajat ja mahdollisuudet tulkita raamatullista ilmoitusta ja kristillistä oppia suhteessa häpeään? Miten systemaattisteologisessa ajattelussa voidaan ylipäätään ottaa huomioon inhimillinen häpeäkokemus ja siihen liittyvä relationaalinen ja psykodynaaminen tulkintahorisontti? Näihin kysymyksiin vastaaminen on välttämätöntä, jotta teologisessa työskentelyssä ja kristillisen opin tulkinnoissa voitaisiin asianmukaisella tavalla ottaa huomioon nykyi- kamme inhimillinen kärsimys ja peruskokemus. Haaste on suuri, mutta häpeä vielä suurempi, jos haastetta ei oteta vastaan.

TT Joonas Riikonen väitteli teologian tohtoriksi kesäkuussa 2021 Itä-Suomen yliopistosta. Systemaattisen teologian alaan kuuluvassa väitöskirjatutkimuksessaan ”Relationaalinen minuus ja vastavuoroisuuteen luotu ihminen” hän tarkastelee modernissa anglosaksisessa keskustelussa esitettyjä häpeäteologiaa malleja.

• joonas.riikonen@gmail.com

KIRJALLISUUS

- Albers, Robert H. (1995). *Shame: A Faith Perspective*. New York: The Haworth Pastoral Press, Inc.
- Bradshaw, John (1988). *Healing the Shame that Binds You*. Deerfield Beach FL: Health Communications Inc.
- Capps, Donald (1993). *The Depleted Self: Sin in a Narcissistic age*. Minneapolis MN: Fortress Press.
- Forrester, John A. (2010). *Grace for Shame: The Forgotten Gospel*. Toronto: Pastor's Attic Press.
- Ikonen, Pentti & Eero Rechartd (1995). *Thanatos, häpeä ja muita tutkielmia*. Helsinki: Nuorisopsykoterapia-säätiö.
- Jamieson, Philip D. (2016) *The Face of Forgiveness: A Pastoral Theology of Shame and Redemption*. Downers Grove, IL: Inter Varsity Press.
- Jones, James W. (1996). *Religion and Psychology in Transition: Psychoanalysis, Feminism, and Theology in Transition*. New Haven and London: Yale University Press.
- Kettunen, Paavo (2005). Häpeä, syllisyys ja spirituaaliteetti. *Käytännöllinen teologia: Teoriaa vai käytäntöä?* Toim. Jaana Kivekäs. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 245. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 138–151.
- Kettunen, Paavo (2011). *Kätkeyty ja vaiettu: Suomalainen hengellinen häpeä*. Helsinki: Kirjapaja.
- Kettunen, Paavo (2014). *Häpeästä hyväksyntään*. Helsinki: Kirjapaja.
- Lewis, Helen Block (1971). *Shame and Guilt in Neurosis*. New York: International Universities Press.
- Lewis, Helen Block (1987). *The Role of Shame in Symptom Formation*. Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum.
- McNish, Jill L. (2004). *Transforming Shame: A Pastoral Response*. New York: The Haworth Press.
- Pattison, Stephen (2000). *Shame: Theory, Therapy, Theology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Patton, John (1985). *Is Human Forgiveness Possible? A Pastoral Care Perspective*. Nashville: Abingdon Press.
- Shults, F. LeRon (2003). *Reforming Theological Anthropology: After the Philosophical Turn to Relationality*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Smedes, Lewis B. (1993). *Shame and Grace: Healing the Shame We Don't Deserve*. New York: HarperCollins Publishers.
- Stockitt, Robin (2012). *Restoring the Shamed: Towards a Theology of Shame*. Eugene, OR: Wipf & Stock Pub.
- Tomkins, Silvan (1987). *Shame. The Many Faces of Shame*. Toim. Donald L. Nathanson. New York: Guilford Press, 133–161.